

Жулинський М.Г. (Київ)

ГОЛОД 1946–1947 рр.: ВІДЛУННЯ В СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЯХ І ЛІТЕРАТУРІ

Шановне товариство!

Я хотів би з самого початку акцентувати увагу на тому, що голод 1932–1933 років, який є колосальним за своїми людськими жертвами, дещо затінив увагу до голоду 1946–1947 років. І це логічно, бо, по суті, це була найстрашніша трагедія і вона охопила майже всю Центральну, Південну і Східну Україну. Мов «чорним крилом» накрила ця біда села і малі міста України. Народна пам'ять про цей голод була надзвичайна вразливою на західноукраїнських землях. Це був великий страх перед тим, що твориться там, на теренах радянської України. І цей страх мобілізував населення, і люди багато тоді робили кроків, аби хоч якось допомогти, полегшити долю своїх побратимів.

Але голод 1946–1947 років теж відзначався такими моментами, на які, думаю, слід звернути увагу. Отже, вже повернулися ті, хто воював на фронтах. Прості люди, рядові солдати приїжджали до своїх домівок з іншими настроями і сподіваннями, з надіями, що, як колись обіцяв Жуков, будуть розформовані колгоспи, і земля перейде безпосередньо до сільських трударів. Багато з них в країнах Європи побачили зовсім інший зміст, стиль і характер життя. Для них навіть ситуація, рівень життя і зміст людських стосунків в Польщі були вже дещо іншими, аніж порядки в підрадянській Україні. З цими враженнями солдати-фронтовики, остарбайтери поверталися до своїх сільських осель. Крім того, повстанський рух, національно-визвольна боротьба були досить активними. Я хотів би акцентувати увагу колег на одному, на мою думку, важливому моменті: політика панівної комуністичної партії була спрямована на те, як нейтралізувати цей повстанський рух. Я хочу зацитувати деякі підтверджувальні факти зі статті Олександри Веселової. Командування УПА в листівці «Брати з-над Дніпра» наприкінці 1946 року зверталося так: «З точно окресленою ціллю організували більшовицькі людомори голод на українських землях і на цей рік. Цьогорічний голод – це останній засіб більшовиків задавити визвольно-революційних рух українського народу. І цьогорічний голод об'являє себе в усіх найбільш страхітливих формах людодства. Причиною цього страхіття і упадку є виключно Сталін і його кліка та їхній грабіжницький режим». І далі: «Цьогорічний голод в Україні стараються оправдати наслідками війни. Це звичайний більшовицький викрут. У родючій, урожайній Україні, доки ще є руки для обробітку землі, голоду не може бути». Ось такі твердження!

Людей на Західній Україні, я це знаю з переказів і споминів моїх односельчан, дивувало: «Чому голод з'явився у 1946 році, коли війна закінчилася?» Під час війни, хоча й були деякі проблеми з продуктами, проте

голоду не було, і люди якимось-таки харчувалися. Тобто, голоду як повсюдної страшної біди все ж не було. Отже, ми обов'язково повинні пам'ятати, коли говоримо про страхіття 1946–1947 років, що цей голодомор був засобом нейтралізації національно-визвольного руху, передусім на західноукраїнських землях. Хоча ми знаємо, що це зробити більшовикам не так було просто.

Ще один момент. Ті люди, які поверталися живими з-під молоху війни, особливо ті, хто потрапив було у полон, нерідко на рідній землі потрапляли до концтаборів. А фронтовики, які були загартовані воєнними лихоліттями, часто закликалися органами радянської влади до керівництва колгоспами. Розкуті, сміливі, загартовані війною, вони потерпали від більшовицького терору, багато з них були заслані, ув'язнені. В ті повоєнні роки були розстріляні тисячі людей: голів колгоспів, голів райвиконкомів, голів сільрад. Очевидною виднілася головна мета – знищити соціальну верхівку, яка розкутіше мислила, могла вести за собою маси, формувати суспільні настрої.

Інші факти. Сьогодні є незаперечні дані, що зерно у держави було. На 1 лютого 1947 року у державних засіках, тобто у держрезерві СРСР, було 10 млн. тонн зерна. Це на 1 млн. 900 тис. тонн більше, ніж на то й же час 1946 року. А пік голоду припав на лютий–березень 1947 року!

Отже, це переконливо свідчить про те, що це була свідома, продумана акція, реалізація якої ставила на меті знищення певної частини, передусім елітної частини сільського населення. Тобто, тієї української хліборобської еліти, яка ще чудом вижила після голодомору 1932–1933 років та Другої світової війни і не лише хліборобської. Є певні підрахунки. Але чи скаже хтось достеменно, скільки ж кращих синів і доньок України кануло у ті трагічні дні?

Наприклад, хто підраховував людські смерті, коли на Західну Україну приходили, як я сам пам'ятаю, голодуючі, яких називали «брянські». Більшість з них йшла з Білорусії переважно на Західну Україну. Вони йшли цілими сім'ями і бажали хліба. Їх було багато, вони рилися на колгоспних полях, намагалися видерти із заляканої землі мерзлу картоплю. Багато з них помирало. І селяни їх ховали, виконуючи свій християнський обов'язок. Ніхто тоді не встановлював особу загиблих, не проводилась ніяка ідентифікація. Так і залишилося невідомим, хто ці люди, звідки вони прийшли. Лише залишилася їх назва – «брянські»...

І це також один із тих моментів, через який ми не можемо встановити повну кількість жертв. Коли ці люди йшли зі своїх білоруських, та й українських домівок, вони найчастіше самі не знали і не казали іншим, куди вони вирушають. Це, як правило, приховувалося. А йшли вони лише задля одного – принести для рідних хоча б кусочок хліба!

Ці трагічні події не могли не відобразитися і в літературі. Адже саме література намагалася відтворити тогочасні суспільні настрої, драматичні життєві злами. Проте для нас є цікавими і усні свідчення сучасників тих

трагічних подій, їх переживання. Пересічні українці трактували голодомори як намагання знищити їх як націю. Для них саме Сталін був втіленням антиукраїнської політики московських можновладців. Можливо, це не обговорювалося широко, проте існували усталені переконання щодо мети і конкретних винуватців цих подій. Звичайні люди розуміли, що голод є інструментом в руках влади для винищення нації, а не стихійним лихом. Хоча ми знаємо, що фактор посухи, неврожаю не враховувати не можна, бо він був серйозним чинником перебігу подій 1946–1947 років, особливо у південних та східних областях. Але влада на цьому не акцентувала уваги, розглядаючи це лихо як суто внутрішню справу. Відтак, це не стало сигналом до світової громадськості, як це було в 1921–1922 роках, коли уряд все ж звернувся за допомогою до міжнародної спільноти.

Далі я хотів би торкнутися питання тогочасних суспільних настроїв. Маю зазначити однозначно, вони були вразливі і вражаючі! Оскільки тут багато молоді, і це дуже приємно, я хотів це проілюструвати цитатами з архівів «Народної пам'яті», які підготували присутні тут науковці – Петро Пантелеймонович Панченко і Олександра Михайлівна Веселова. Ось свідчення Терещенко Раїси Петрівни, яка проживає в селі Новов'язовському Юріївського району Дніпропетровської області. Я хочу, щоб ми з вами усвідомили, яка це була для народу страшна трагедія, людська катастрофа!: «Добре пам'ятаю 1946–1947 роки. Такі ми були голодними, навіть не передати. Ми з мамою рвали листя молодої акації і їли. Люди на мілководді, де росли очерет і рогіз, рвали молоді пагони, називали їх пальчиками і також їли. Знаходили траву, називалася затіркою. Широко вживали щавель». І таких записів сотні!

Зараз я хочу згадати Володимира Дрозда, нашого талановитого письменника, на жаль, нині покійного. Яке в нього є вражаюче оповідання про 1946–1947 роки на Чернігівщині. Називається воно «Солодкий смак акації». Художньо він переконливо відтворює враження свого дитинства, зокрема, голод, і як вони, діти, рвали акацієвий цвіт і тим самим рятувалися від голодної смерті. Чернігівщина постраждала страшенно, бо це був кордон цього голодного моря, який захопив і Білорусію. Ми також повинні про це говорити!

Зараз я хотів би зупинитися на питанні місця і ролі письменників у відображенні тих трагічних подій, про їхню громадянську і професійну позицію. Я авторитетно можу сказати, що за всіх умов страшної, тотальної цензури українські письменники все ж намагалися говорити не лише про голод 1932–1933 років, а й про голод 1946–1947 років. Наприклад, той же Тичина написав про страшний голод 1921 року.

Чому ми робимо такий далекий екскурс в історію? Тому, що, на мое переконання, не можна говорити про голод 1946–1947 років і не згадувати трагічні події попередніх голодоморів. Голодомори в Україні ХХ століття – це чітка система, продумана партійно-державна політика, яка повторюється у

своїх методах, засобах і цілях. Декілька тез щодо Тичини. Ви, мабуть, пам'ятаєте вірш Тичини, в якому є такі рядки: «Загупало в двері прикладом, заграло у шибку. А ну, одчиняй, молодице! Чого ти там криєшся в хаті? Застукало серце, різнуло. Ой, горе, це ж гості до мене. Та чим же я буду вітати. Іще ж синок не вварився». Оце людодство! У того ж Павла Тичини є незавершена поема, опубліковано було уривок «Чистила мати картоплю», в якому описано ці події. Героєм поеми поет вивів образ сина, який став провідником політики партії в селі. Він ходив по дворах своїх односельчан і «вигрібав» останню зернину. Звертаючись до нього, мати каже приблизно такі слова про Леніна, якого називає катом: «Ленін явився, мій сину, треба боротись!» І цей уривок було опубліковано в 1920-х роках! Тобто, все ж проривалися через цензурні заборони уривки про гірку долю голодуючого селянина. І сьогодні ми мусимо про це не лише пам'ятати, а продовжувати про це нагадувати. Я тут міг би навести достатньо літературних прикладів з творів наших відомих письменників – і Михайла Стельмаха, і Олеся Гончара та інших. Я можу також назвати поему Миколи Руденка, яка написана у психоневрологічному диспансері, куди його загнали, це «Хрест». Чи, наприклад, присутній тут Павло Мовчан, який написав надзвичайно вражаючий вірш, я його пам'ятаю. Це «Материк», який завершується так: «Не відокремить себе від землі від святої. Вже відійшли у непам'ять сумні імена. Вуса потрухлі десь проростають травою. Чути у небі порожній дзвін казана». Такий вражаючий образ цього голоду!

Письменники писали про голод 1921 року, 1932–1933 років, але є твори і про голод 1946–1947 років. Ще в 1993 році вийшла невеличка книжка, поетична антологія «На Хресті голодомору» з вражаючими текстами. Я вважаю, що її варто було б перевидати. Користуючись тим, що тут присутній голова «Просвіти» Павло Мовчан, прошу його підтримати цю ідею. Це дуже якісна антологія, яка робить честь українським письменникам. І усій українській літературі. Тут є вірш Осипа Мандельштама, який, по суті, постраждав за свої вірші про голод, а також за те, що писав дуже різко про Сталіна, називаючи його «кремлевским горцем, душегубцем и мужикоборцем».

Це також є свідченням того, що й російські письменники були перейняті цією великою загальнолюдською тривогою, й спромоглися дати своєрідні сигнали про трагедію в своїх літературних текстах. Окрім цього, можу додати, що вийшов останній роман Анатолія Дімарова «І будуть люди...», який 40 років не був опублікований в повному обсязі. До читачів доходили лише його частини. І саме в цьому романі події голоду 1946–1947 років надзвичайно виразно показано, так би мовити, з глибини, з буття звичайної людини-хлібороба.

На завершення хочу наголосити, що я надзвичайно вітаю цю можливість зібратися спеціалістам для обговорення цієї трагічної дати, цих трагічних подій 1946–1947 років. На моє переконання, наш спільний обов'язок – поставити цю

трагедію в контекст політики комуністичної партії від самих початків свого владарювання в Україні, яка була спрямована на знищення української еліти – хліборобської, духовної, наукової, технічної, культурної. Це був геноцид українського народу! Різнилися лише форми, чи це провадилося через системні сталінські репресії, чи через голодомори, чи це йшло через заслання, виселення, спецпоселення, чи через організацію каральних енкаведиських загонів під виглядом ОУН–УПА. Все це була планована імперська політика, і ця політика на сьогоднішній день Росією, сучасною Росією не оцінюється об'єктивно. І – не визнається! Ще й навпаки – продовжується у вигляді новітніх форм замовчування, виправдання! Різноманітними інсинуаціями в російській пресі, в різних ЗМІ це невизнання голодоморів продовжується. Належне каяття частини російської політичної еліти, на жаль, не є моральним обов'язком і тому не наближає їх до самореабілітації самої Росії. Якщо Росія проголосила себе спадкоємицею СРСР, її державний апарат, політична еліта мали б реабілітуватися перед світовою громадськістю, перед народами колишнього СРСР за ту ганьбу, яку комуністичний режим витворював десятиліттями також на території нашої України.